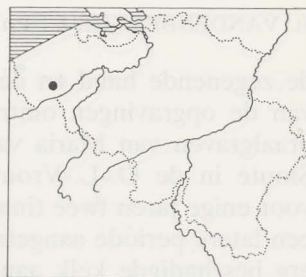

St. VANDENBERGHE

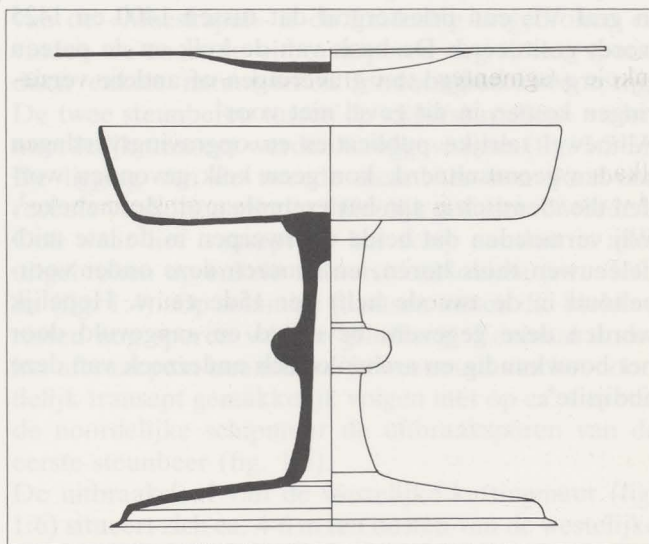
Een laat-gotische kelk met pateen uit Zonnebeke

Tijdens opgravingen, uitgevoerd op het terrein van de abdij van Zonnebeke, kwam in juni 1985 een goed bewaarde houten lijkstaf aan het licht¹. Dit eerste graf bevatte de skeletresten van een volwassen persoon, twee lederen schoenzolen, alsmede een platgedrukte kelk en een pateen. Deze liturgische voorwerpen werden aan ondergetekende ter studie overgemaakt. De kelk was ingedeukt en vertoont ter hoogte van de *nodus* en de onderzijde van de schaal een scheurtje. Op onze vraag werd dit object in het restauratie-atelier van de Brugse musea gerestaureerd. De pateen vertoonde geen beschadiging zodat herstellingen niet noodzakelijk waren. Zowel wat de kelk als wat de pateen betreft gaat het om gedraaide en goed afgewerkte produkten. De beide voorwerpen werden geanalyseerd op het labo van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel. Wij danken dan ook langs deze weg Ind. Ing. L. Maes voor de gegevens die hij ons bezorgde (brief van 17.10.1985).

De kelk is opgebouwd uit drie afzonderlijke elementen, en heeft een gewicht van 550,5 g. De schaal of breed openstaande kom is gegoten uit een inhomogeen mengsel van tin en lood met een gemiddelde van 40% lood en 60% tin. Bij de deels uitgeholde stam met *nodus* of *pomellum* bedraagt het tingehalte 90% en dat van het lood 10%. Wat de brede gewelfde basis betreft gaat het om een mengsel van gemiddeld 50% tin en 50% lood. De afmetingen bedragen: hoogte 10,5 cm; diam. rand 12,4 cm; diam. basis 12 cm. De pateen met lichtjes afgeronde basis heeft meer de vorm van de tinnen kardinaalsbordjes en heeft een gewicht van 216 g. In tegenstelling tot de kelk gaat het hier om bijna zuiver tin. Geelkleurige schilfertjes langs één zijde terug gevonden bevatten koper, ijzer en zwavel (dubbelsulfide = chalcopryiet). De afmetingen bedragen: hoogte 0,5 cm; diam. rand 14,7 cm.

De kelk en de pateen zijn onmisbare liturgische voorwerpen waarvan de vorm vanaf de middeleeuwen tot in de barokperiode erg gewijzigd is. De kelk, gebruikt bij de consecratie van de wijn tijdens de mis, werd eertijds uitgevoerd in glas, hout, ivoor, tin of lood, goud en zilver. In de Romaanse en vroeg-gotische periode was de vorm van de kelk vrij gedrongen, en

1 Kelk en pateen. S. 1/2.

bestond de *cuppa* uit een halve bol. In de daarop volgende gotiek had de kelk de vorm van de afgeknotte kegel, en tijdens de renaissance en de barok werd de kelk steeds hoger en slanker van vorm².

Reiskelkjes in een lood-tin legering of in zilver worden zowel in binnen- als in buitenlandse priestergraven gevonden. Wat België betreft zijn ons enige voorbeelden bekend uit Gent en Brugge. Het oudst bekend zilveren kelkje met pateen werd in het graf van de abt Folpertus (1039-1066) van de Sint-Baafsabdij te Gent, in de periode 1943-1953 opgegraven. Beide voorwerpen werden mogelijks in de Arteveldestad zelf vervaardigd. De basis van de zilveren kelk is volledig verdwenen, en wat de pateen betreft ontbreekt er een deel van de rand. Het plat van dit object is voorzien van

1 Wat de opgravingen zelf betreft: cf. p. 127-130.

2 Zowel wat de typologie, de ikonografie als wat de symboliek betreft verwijzen wij naar de belangrijke studie van Victor H. Elbern, 1963-1964.

de zegenende hand en de letter D³. Naar aanleiding van de opgravingen omtrent de verplaatsing van de praalgraven van Maria van Bourgondië en Karel de Stoute in de O.-L.-Vrouwekerk te Brugge, werden voor enige jaren twee tinnen kelken en een pateen uit een latere periode aangetroffen. In graf IV kwam een erg beschadigde kelk aan het licht met bolle *cuppa*, een holle cilindervormige stam en met *nodus*. De juiste vorm van de basis is niet meer vast te stellen omwille van de fragmentarische toestand. Merkwaardig aan deze kelk is het feit dat op het plat van de *cuppa* een cirkel werd gegraveerd waarin een kruis met lielevormige uiteinden. Het graf IV wordt onder voorbehoud toegeschreven aan Jacobus de Schotelaere, 14de proost van de O.-L.-Vrouwekerk, en begraven in het hoogkoor in 1353 (?). De tweede kelk met pateen heeft een gedrukte vorm, en was aanwezig in graf VI, een priestergraf dat tussen 1400 en 1425 wordt gesitueerd. De basis van de kelk en de pateen zijn erg beschadigd, en graveringen of andere versieringen komen in dit geval niet voor⁴.

Alhoewel talrijke publicaties en opgravingsverslagen werden geconsulteerd, kon geen kelk gevonden worden die identisch is aan het exemplaar uit Zonnebeke⁵. Wij vermoeden dat beide voorwerpen in de late middeleeuwen thuis horen, en situeren deze onder voorbehoud in de tweede helft der 15de eeuw. Hopelijk worden deze gegevens bevestigd en aangevuld door het bouwkundig en archeologisch onderzoek van deze abdijzite⁶.

BIBLIOGRAFIE

DHANENS E. 1975: Edelsmeedkunst. In: *Gent. Duizend jaar kunst en cultuur. Catal. Tentoonstelling Bijlokemuseum Gent 21 juni - 31 aug. 1975*, II, Gent, 245-319.

DE SMIDT F. 1956: *Opgravingen in de Sint-Baafsabdij te Gent. De abdijkerk*, Gent.

DE WITTE H. et al. 1982: *Maria van Bourgondië - Brugge. Een archeologisch-historisch onderzoek in de Onze-Lieve-Vrouwekerk*, Brugge.

ELBERN V.H. 1963-1964: Der eucharistische Kelch im frühem Mittelalter, *Zeitschr. d. deutsch. Vereins f. Kunstwissenschaft* XVII, 1-76 en XVIII, 117-188.

HAENTJENS DEKKER R.W. 1979: Het Franse tin, *Antiek* 13 nr. 8 - maart.

3 F. De Smidt 1956, 267-269 en afb. 183. Dhanens 1975, 263, nrs. 356-357 en afb. 62.

4 H. De Witte e.a. 1982, 89-99.

5 In de bijdrage van R.W. Haentjens Dekker 1979, 543, afb. 1 wordt er een kelk en pateen afgebeeld die enigszins verwant is aan het voorbeeld van Zonnebeke. Deze liturgische voorwerpen behoren tot de collectie van de Franse tin-«specialist» Philippe Boucaud (Parijs), en worden gesitueerd ca. 1300. Wij menen evenwel dat het geheel van latere datum is, en eventueel ook in de 15de eeuw thuis hoort!

6 Stratigrafisch werd het graf uitgegraven in de 13-14de-eeuwse niveringslagen en vóór de postmiddeleeuwse terreinwijzigingen. Typologie en stratigrafie spreken elkaar dus niet tegen, maar bieden toch geen nadere dateringsmogelijkheden (Mededeling J. Meulemeester - M. De Smet).